

Elävä metafora antiautoritaarisen karisman retoriikkana

KYÖSTI PEKONEN

Motto: Ihmisen sisin himoitsee metaforista maailmaa. (André Breton)

ABSTRACT

»Living Metaphor» as a Rhetoric of an Anti-authoritarian Charisma

Charisma and charismatic leadership usually arise in times of crisis in which the basic values, institutions, and legitimacy of the society become challenged. In this sense genuine charisma is the problem of the »new». Genuine charisma as the vehicle of the »new» is irrational in the sense that all rules are foreign to it and revolutionary in the sense that it repudiates the past. Transcending everyday routines requires charisma with its extraordinary way of using language, »charismatic rhetoric» so to speak. »Living metaphor» seems, on the one hand, to be the rhetorical means which charisma tries to use, because in metaphor the non-verbal and the verbal are firmly united at the core of the imaging function of language. On the other hand, the image and aura of an anti-authoritarian charisma seem to function in the same way as »living charisma» does. Charisma is metaphorical in the sense that it is exciting and captivates imagination. The aura of the rhetoric of charisma arises in its opposition to the everyday and routine in particular. »Living metaphor» as a linguistic strategy that at least transiently transcends everyday life, challenges traditional beliefs and gets imagination into motion. Routinization, on the contrary, means the death of the power of imagination.

Kiinnostus karismaan on kokenut vilkkaan renessanssin viime aikoina. Karismaa näytetään kaivattavan eri elämänalueilla, niin myös politiikassa. Jopa kansainvälisen politiikan yhdeksi keskeiseksi ajankohtaiseksi ongelmaksi on nähty poliittisten johtajien heikkous tilanteessa, jossa nimenomaan kaivattaisiin vahvoja johtajia uudennaisine aloitteineen.

Vähemmälle huomiolle vilkkaassa karismaan kohdistuneessa kiinnostuksessa on jäänyt se, mistä karismassa oikeastaan on kyse ja erityisesti se, millä keinoin joku henkilö tai liike onnistuvat hankkimaan itselleen *karisman imagon*. Näihin olennaisiin kysymyksiin etsitään seuraavassa alustavia vastauksia.

Antiautoritaarinen karisma tulkitaan Max Weberiin nojautuen pyrkimykseksi luoda jotakin »uutta» poikkeuksellisessa tilanteessa. Tällöin politiikkaa tarkastellaan lähinnä politisoinnin näkökulmasta, jolloin politisoinnilla viitataan asioiden ja tapahtumien tulkintaan josta uudesta näkökulmasta. Politisointi asioiden uudelleen tulkintana kyseenalaistaa ja rikkoo itsestäänselvyyksiä ja automaattista yksimielisyyttä. Elävää metaforaa puolestaan tarkastellaan lähinnä Paul Ricoeurin ajatteluun tukeutuen antiautoritaarisen karisman hyödyntämänä retorisenä keinona, joka »kehottaa» tulkitsemaan asioita uudesta näkökulmasta.

Politiikan eri aspekteista kiinnostus kohdis-

tuu politiikan rooliin rutiinistuneita, vakiintuneita ja itsestään selviä käytäntöjä rikkovana uudistavana voimana. Tällaista politiikkaa kutsutaan jatkossa antiautoritaariseksi karismaattiseksi politiikaksi. Elävä metafora puolestaan nähdään klassiseksi esimerkiksi poikkeuksellisesta kielenkäytöstä, joka ylittää tavanomaisen rutinoituneen kielenkäytön merkitykset. Antiautoritaarisen karisman ja metaforan käsitteet näyttävätkin kytkeytyvän toisiinsa.

Politiikka kamppailuna »uudesta»: politiikka politisoituna ja politikointina

Mielenkiintoisen näkökulman politiikkaan tarjoaa Max Weberin näkemys karismaattisesta politiikasta. Siinä Weber tarkasteli politiikkaa poliittisena johtajuutena johtajuuden tarkoittaessa kamppailua »uudesta». Tuota »uutta» luonnehtivat rationalisoitumisen vastapainona subjektiiviset arvot ja pyrkimykset, sillä rationalisoituminen pyrkii Weberin mielestä muovaamaan ihmisten käyttäytymisestä suunnitelmallista ja yhdenmukaista tarkoituksena yleisen ennustettavuuden lisääminen. Weber päätyykin asettamaan vastakkain rutiinistuneen rationaalisuuden ja karismaattisen politiikan »irrationaalisen» ja »vallankumouksellisen» uudistavana voimana.

Weber lähti liikkeelle perimmäisestä kysymyksestä: Mihin yhteiskunnallinen järjestys viime kädessä perustuu, mikä tekee poliittisesta järjestelmästä legitiimin ja mikä saa ihmiset totelemaan? Legitiimiyys, usko järjestyksen pätevyyteen, perustuu Weberin tulkinnan mukaan uskoon, joka voi kummuta traditiosta, tunteista, rationaalista uskosta järjestyksen absoluuttisiin arvoihin tai uskosta järjestyksen laillisuuteen (Weber 1964, 130).

Legitiimiyys rakentuu tavallisesti seuraaville perusteille (toisaalta legitiimiyden pätevyyttä voidaan myös arvioida näistä samoista perusteista käsin):

- 1) Rationaalisille perusteille, jolloin kyse on uskosta sääntöjen laillisuuteen ja hallitsevien lailliseen oikeuteen käskä noiden sääntöjen puitteissa. *Vedottaessa* oikeuteen käskä ja edellytettäessä kuuliaisuutta viitataan laillisiin sääntöihin, joihin käskemisoikeuden väitetään perustuvan. Tältä pohjalta synty-

vää auktoriteettia voidaan kutsua *lailliseksi auktoriteetiksi*.

- 2) Traditionaalisille perusteille, jolloin kyse on uskosta ikimuistoisten perinteiden pyhyyteen ja niiden aseman legitiimiyteen, jotka toteuttavat auktoriteettia *vetoamalla* perinteisiin (*traditionaalinen auktoriteetti*). Tässä tapauksessa legitiimiyys perustuu perinteiden voimaan.
- 3) Karismaattisille perusteille, jolloin kyse on uskollisuudesta jonkun yksilön erityiselle ja poikkeukselliselle pyhyydelle, sankaruudelle tai esimerkilliselle persoonallisuudelle ja tämän luomalle normatiiviselle esikuvulle. Henkilön poikkeuksellisiin henkilökohtaisiin kykyihin *vetoamisesta* syntyvää auktoriteettia voidaan kutsua *karismaattiseksi auktoriteetiksi*.¹

Laillisessa auktoriteetissa kuuliaisuus perustuu uskoon laillisesti luodun persoonattoman järjestyksen legitiimiyteen. »Nykyisin legitiimiyden yleisin peruste on usko laillisuuteen, halukkuus sopeutua sääntöihin, jotka ovat muodollisesti oikeita ja jotka on saatettu voimaan hyväksytyjä menettelytapoja noudattaen» (Weber 1964, 131). Traditionaalisessa auktoriteetissa kuuliaisuus kohdistuu päällikön henkilöön. Hänellä on hallussaan traditionaalisesti »laillistettu» auktoriteettiasema. Traditionaalinen päällikkö joutuu kuitenkin toimimaan tradition luomien velvoitteiden puitteissa. Kuuliaisuudessa

¹ Jälkiweberiläistä tapaa tulkita legitimitietin perusteiden typologiaa on kritisoitu siitä, ettei legitiimiyden keskeinen kriteeri voi olla pelkästään mielipidemittauksin mitattu usko legitiimiyteen, ja siitä, ettei eri auktoriteettityyppijä ja niiden perusteita voida erottaa toisistaan niin kategorisesti omiksi itsenäisiksi tyypeikseen kuten varsinkin jälkiweberiläisessä tutkimuksessa on usein tehty (Beetham 1991, 3–25). Beethamin mukaan pelkkä kansalaisten mielipidemittauksin todettu subjektiivinen usko ei ole riittävä kriteeri vallan legitiimiydelle, vaan uskoa legitiimiyteen rakennetaan usealla tavalla: hallitsevat, hallitut ja tehtävään vihkiytyneet instituutiot arvioivat jatkuvasti vallan käyttöä suhteessa laillisiin sääntöihin ja sääntöjen oikeutettavuutta ottaen huomioon käytössä olevat vakaumukset. Lisäksi vallanalaiset ilmaisevat suostumuksensa astetta ennen kaikkea käytännön toissaan. Auktoriteetin tyytit eivät Beethamin mielestä voi myöskään olla erilisiä ja eriaikaisia vaan pikemminkin samanaikaisia ja toisiaan täydentäviä.

on kyse henkilökohtaisesta lojaalisuudesta totuttujen velvoitteiden puitteissa. Karismaattisessa auktoriteetissa kuuliaisuus kohdistuu karismaattisesti pätevään johtajaan. Häntä totellaan henkilökohtaisesta luottamuksesta (Weber 1964, 328).

Oleellista on huomata, että laillisen, traditionaalisen ja karismaattisen auktoriteetin legitimiudessa on kyse *retorisesti tuotetusta legitimiudesta vedottaessa milloin lakeihin, perinteisiin tai henkilön poikkeuksellisiin kykyihin toimintaan oikeuttavina periaatteina*.

Karisman käsite merkitsee kirjaimellisesti ottaen »armon lahjaa» (vrt. sanonnat »armoitettu puhuja» ja »armoitettu esiintyjä»). »Armon lahjalla» Weber halusi kuvata johtajia, »uuden luojia», jotka ovat tavallaan nimittäneet itsensä ja joita epätoivoiset ja vaikeuksissa olevat haluavat seurata. Näillä on tarve seurata johtajaa, koska he uskovat johtajan omaavan poikkeuksellisia kykyjä. Weberin mukaan tällaiset luonnolliset johtajat ovat psyykkisissä, fyysisissä, taloudellisissa, eettisissä, uskonnollisissa ja poliittisissa kriisitilanteissa omanneet ruumiin ja hengen erityisiä lahjoja. Näiden lahjojen on uskottu olevan poikkeuksellisia siinä mielessä, etteivät ne ole kaikkien ulottuvilla. Karismaattiset johtajat esiintyvät ikään kuin he olisivat kärsivien ja hädässä olevien vapahtajia.

Weber asetti karisman laillisen ja traditionaalisen rutiineihin nojautumisen vastakohdaksi. Karisman retoriikka toimii arkielämän rutiinin »ulkopuolella». Karisman ja arkipäivän vastakaisuudessa on kyse poikkeuksellisen ja väliaikaisen vastakohdasta suhteessa arkipäiväiseen ja rutiiniin. Rationaalisuus ja traditionaalisuus ovat arkipäivän rutiinien kontrollin muotoja. Laillisuus on rationaalista siitä syystä, että siinä vedotaan ja vetoamuksen tultua hyväksytyksi se perustuu yleisesti hyväksytyihin ymmärrettävissä oleviin sääntöihin. Karismaattinen retoriikka sen sijaan on *irrationaalista* siinä mielessä, että sille kaikki säännöt ovat vieraita. Traditionaalinen auktoriteetti on sidottu menneisyyden perintöön ja on niin ikään suuntautunut sääntöihin. Karismaattinen retoriikka hylkää menneisyyden ja on tässä menneisyyden hylkäämisen mielessä *vallankumouksellista*. Se ei tunnusta mitään periytyviä etuoikeuksia tai asemia (Weber 1964, 361–362).

Weberin mielestä karisma on uuden edelly-

tys. Byrokraattiset ja patriarkaaliset rakenteet edustavat pysyvyyttä ja ovat muutenkin päivittäisiin rutiineihin liittyviä. Päivittäisten rutiinien ylittäminen ja uuden merkityksen luominen edellyttävät karismaattista retoriikkaa. Weberin mielestä nimenomaan karisma voi puhkaista objektiivisen rationalisointumisprosessin liittämällä siihen subjektiivisen, arvoihin liittyvän merkityksenannon. Karismaattiset sankarit, profeetat ja liikkeet ovat tässä mielessä vallankumouksellisia voimia historiassa. Karismaattiset poliittiset liikkeet ovat spontaaneja, innostuneita ja innostavia tavalla, jossa yhteistunne voi ainakin hetkellisesti voittaa luokka-, organisaatio-, kieli- ynnä muut sellaiset yhteiskunnalliset erottavat rajat. Karismaattinen liike voi kyetä organisoimaan yhteiskunnallisen tilan ja ajan uudelleen.

Mahdollisuudet *vedota* laillisuuteen, perinteisiin ja henkilön poikkeuksellisiin kykyihin eivät ole kaikissa tilanteissa yhtä todennäköisiä. Karismaattinen politiikka edellyttää toteutuakseen jonkinlaista kriisitilannetta, jossa kyseenalaistetaan yhteiskunnan perusarvoja, instituutioita ja legitimitteettiä. Tässä mielessä Weberin hahmottelema aito karisma on »uuden» ongelma. Tilanteen poikkeuksellisuus tarkoittaa sitä, etteivät vallinnut yksimielisyys ja odotustenmukaisuus voi enää joistakin sisäisistä tai ulkoisista tekijöistä johtuen jatkaa muuttumattomina. Kriisiin joutuneet eivät itse kykene palauttamaan tasapainoa käytettävissä olevin kulttuurisin keinoin. Tähän tehtävään tarvitaan henkilöä, jolla on sekä kutsumus että sen toteuttamiseen tarvittavia kykyjä. Johtajakandidaatin »lähetystehtävän» onnistuminen edellyttää kuitenkin hyväksyntää niiltä, joiden odotukset ovat ajautuneet kriisiin.

Nimenomaan Weberin kuvaamassa *antiautoritaarisessa karismassa* (tarkemmin Pekonen 1990) on viime kädessä kyse yleisön elämästä ja sen elämänkokemuksen suhteesta karismaattiseen johtajaan tai liikkeeseen. Yleisö tunnistaa ja tunnustaa johtajansa omasta tilanteestaan käsin. Johtajan auktoriteetti syntyy siitä, että häntä *pidetään* poikkeuksellisena. Karismassa on kyse *tunnustamisesta*. Karismaattinen johtaja tai liike luo persoonallisuudessaan ja diskurssissaan kohtauspaikan merkityksellistäjälle ja kaivatulle merkityksellistettävälle. Johtajakandidaatin kaipaama legitimiys ei ole krii-

sitilanteen poliittisessa kamppailussa niinkään laillisuutta vaan vakuuttelukyvyn voimaa, joka täytyy synnyttää itse. Koska karismaattisessa politiikassa on kyse uuden luomisesta, tuotta uutta luonnehtii väistämättä käytetyn tiedon viimekätinen perustelemattomuus, ristiriitaisuus, subjektiivisuus ja arvosidonaisuus, ja tämä korostaa edelleen vakuuttelukyvyn merkitystä. *Legitiimiyden riippuminen yleisön hyväksynnästä tekee legitiimiydestä antiautoritaarisessa karismassa kauttaaltaan retorista*; vain autoritaarinen karisma voi perustaa toimintansa dialogittomaan yksisuuntaiseen fyysisen tai muunlaisen pakon pelkoon.

»Uuden» välttämättömyys luo pohjan karismaattisen vetoamisen syntymiselle karisman ainakin hetkellisesti johtaessa toimiin, liikkeisiin ja tapahtumiin, jotka ovat poikkeuksellisia, rutiineista ja arkipäiväisen elämän piiristä poikkeavia. Karisma rikkoo arkisen rutiinin ja on vallankumouksellinen ja irrationaalinen liityessään ristiriitaan olemassa olevan, itsestään selvän perityn järjestyksen kanssa. Tällainen konflikti on kuitenkin väistämättä ohimenevä.

Antiautoritaarinen karisma on Weberin mielestä tyypillinen ilmiö profeetallisille uskonnollisille liikkeille tai laajentuville poliittisille liikkeille niiden alkuvaiheissa. Kuitenkin niin pian kuin auktoriteettiasema on luotu, ja ennen kaikkea silloin kun kontrolli kansalaisten suuriin massoihin on jo olemassa, arkielämän rutiinistavat voimat saavat väistämättä jalansijaa. Puhtaassa muodossaan antiautoritaarisen karismaattisen retoriikan ja sen myötä syntyvän auktoriteetin voikin väittää olevan olemassa vain »uuden» syntymisen ajan. Se ei voi pysyä muuttumattomana vaan joko traditionaalistuu tai rationaalistuu tai saa kummankinlaisia piirteitä (Weber 1964, 370).

* * *

Weberin tulkitsema karismaattisen politiikan ja rutiinien vastakkaisuus voidaan tiivistää ristiriitaan »uuden» ja »status quon» välillä. Antiautoritaarisen karismaattisen politiikan mielestä on kamppailu »uudesta». Siitä syntyy tällaisen *politiikan poliittisuus*. Kari Palosen (1993) mukaan poliittisuudessa on erityisesti kaksi aspektia: politisointi ja politikointi. Politisointi tarkoittaa uudelleen tulkintaa: tulkintaa, joka pyrkii kontingenssin avaamiseen, osoittamaan

asioiden pelivaran, kiistanalaisuuden ja ristiriitaisuuden. Politisointi asioiden tulkintana uudesta näkökulmasta tai uudella tavalla murtaa itsestäänselvyydet ja automaattisen yksimielisyyden. Politikoinnin positiivinen merkitys puolestaan viittaa politisoinnin avaavan uuden pelitilan ja pelivaran hyödyntämiseen viisaasti.

Rutiineille rakentuva toiminta on toimintaa olemassa olevan status quon pohjalta. Se on edeltäneiden kamppailujen tuloksena kiteytyneen vallan toimeenpanoa. Olemassa olevan vallan toteuttaminen synnyttää vaikutelman rutiinien epäpoliittisuudesta ja itsestäänselvyydestä. Rutiineille rakentuvan toiminnan ja karismaattisen politiikan vastakkaisuus syntyy erilaisesta suhteesta valtaan: karismaattinen politiikka kiistää olemassa olevan vallan ja tavoittelee »uutta valtaa» rutiinin tarkoituksessa »jo saavutetun ja kiteytyneen vallan» käyttöä.

Antiautoritaarisen karismaattisen politiikan retoriikka

Edellä antiautoritaarinen karismaattinen kutsu-
muksellinen politiikka määriteltiin vallankumoukselliseksi menneisyyden hylkäämisen mielessä ja irrationaaliseksi, koska siinä poiketaan totutuista säännöistä. Antiautoritaarisessa karismaattisessa politiikassa tähdätään poikkeuksellisen tilanteen pakottamana johonkin »uuteen». »Uuteen» pyrkiminen merkitsee väistämättä vanhojen totuttujen toiminta- ja ajattelutapojen, sääntöjen ja rutiinien rikkomista.

Jatkossa kiinnostus kohdistuu antiautoritaarisen karisman kielelliseen strategiaan: siihen, *miten antiautoritaarinen karisma ilmaisee karismaattisuutensa, sen, että johtajakandidaatin tai karismaattisen poliittisen liikkeen esittämä vetoamus ja vetoamuksen myötä esittäjä itsekin ovat kiehtovassa mielessä »vallankumouksellinen» ja »irrationaalinen» poliittinen voima.*

Kielen käytön korostaminen tässä yhteydessä on luonnollista, sillä olihan jo Max Weberkin sitä mieltä, että politiikkaa johdetaan julkisuudessa huomattavassa määrin puhutun ja kirjoitetun sanan keinoin. Kieli on politiikan tärkeä väline, jolloin »politiikan kielellisyyttä» luonnehtivat dialogi, taivuttelu ja vakuuttaminen.

Antiautoritaarisen karisman »transkendenttaallinen» arjen rutiineja rikkova poliittisoinnin retoriikka

Aidon antiautoritaarisen karisman tulisi olla sekä irrationaalista että vallankumouksellista. Karismaattisuuden imago syntyy »menneisyyden hylkäämisen» ja »sääntöjen vastaisuuden» luomasta vaikutelmasta. Kyse ei siis voi olla pelkästä henkilön itsetehostuksesta vaan todellisuuden poikkeuksellisesta esittämisestä ja pyrkimyksestä onnistuneen esittämisen kautta päästä joidenkin hädässä olevien ja apua tarvitsevien auktorisoiduksi poliittiseksi johtajaksi. Tästä syystä antiautoritaarisen karisman retoriikan on tavoiteltava samanaikaisesti sekä todellisuuden poikkeuksellista esittämistä ja rutiinien rikkomista (»transkendenttaalista retoriikkaa») että kommunikatiivisuutta: sitä, että se olisi mahdollisimman monen ymmärrettävissä. Alustavasti antiautoritaarisen karisman retoriikkaa voidaan luonnehtia »kommunikatiiviseksi transkendenttaalisuudeksi». Symbolin ja elävän metaforan käsitteitä voidaan pitää esimerkkinä tällaisesta poikkeuksellisesta kielenkäytöstä. (Symbolin tällaisesta määrittelystä esim. Pekonen 1991a ja 1991b).

Symbolissa ja elävässä metaforassa on kyse poikkeuksellisesta todellisuuden esittämisestä: todellisuuden määrittelystä uudesta näkökulmasta tai muuten rutiineista poikkeavalla tavalla. Silloin kun joku symboloi (edustaa, merkityksellistää) jotakin tärkeää ja merkityksellistä, eli kun jostakin muodostuu aito symboli, tuossa symbolissa on kyse yksilön ja sosiaalisen maailman, »yhteiskunnan», kohtaamisesta erityisellä, merkityksellisellä koetulla tavalla. Symboli ei toimi kuten merkit yleensä, pelkästään tiedon ja informaation kantajana, vaan symboli edellyttää myös tulkitsijan ja kokijan omaa panosta voimakkaina tunteina ja kokemuksina. Symbolin yhteydessä voidaan puhua »yhteiskunnallisesta lisämerkityksestä».

Symbolin »yhteiskunnallisuus» ja ideologisuus merkitsevät myös sitä, että sama merkki voi tilanteesta ja tulkitsijasta riippuen toimia joko pelkkänä merkinä tai symbolina. Esimerkiksi Suomen lippu toimii merkinä välittäessään pelkästään informaatiota: »Kas vain, Suomen lippukin liehuu muiden EU-maiden lippujen kanssa tuolla tavaratalon katolla». Suomen lippu voi toimia jossakin toisessa yhteydessä

myös symbolina: nimenomaan silloin, kun siihen liitetään tärkeiksi koettuja ideoita, tunteita ja merkityksiä kuten esimerkiksi suuressa urheilutapahtumassa ja sodassa. Tällöin symbolisoinnissa on aina kysymys jostakin enemmästä kuin pelkästään todellisuuden »suorasta» kuvaamisesta. Mukana on väistämättä arvottamista, kokemista ja osallistumista. Symbolin edustamaan ja merkityksellistämään ideaan voidaan osallistua vain tuon symbolin avulla. Siksi myös noita symboleita tulee kohdella poikkeuksellisella tavalla (esimerkiksi Suomen lipun käyttöä koskevat tarkat käyttäytymissäännöt).

Symbolin ja metaforan ymmärtämisen kannalta on välttämätöntä huomioida symbolin kaksoismerkitys: se, mikä symbolissa on yhteistä metaforan kanssa, ja se, missä symboli ulottuu metaforan »ohi». Paul Ricoeur (1976, 50–56) tarkoittaa symbolin kaksoismerkityksellä sitä, että symbolissa on jotakin semanttista ja jotakin ei-semanttista. Symbolissa yhdistyvät kaksi diskurssia: kielellinen ja ei-kielellinen. Symbolin kielellinen diskurssi viittaa aina tuohon ei-kielelliseen, ei-kielellinen voi ruumiillistua vain kielellisen välityksellä, ja käytetty kieli taas vaikuttaa siihen miten ei-kielellinen ymmärretään.

Metaforan ja symbolin välinen suhde on Ricoeurin tulkinnan mukaan kaksisuuntainen:

- 1) Metafora tuo kieleen symbolin implisiittisen semantiikan (merkitysopin). Symbolissa hämärtyvä asian sulautuminen toiseen ja kokijan sulautuminen asiaan voivat selventyä metaforisen lausuman jännitteen tulkinnan avulla.
- 2) Symboli ei palaudu metaforaan siinä mielessä, että metafora on lähinnä lingvistinen keino. Kuitenkin tekstin metaforisen lausuman tulkintojen tuottama jännite viittaa tekstin ja metaforan ulkopuolelle, ei-kielelliseen, »yhteiskunnalliseen». »Elämän diskurssi», siinä piilevät vallat, pakot, voimat ja mahdollisuudet sitovat ja määrittelevät ennalta mahdollisia metaforisen lausuman tulkintoja, mutta toisaalta ne myös avaavat uusia mahdollisuuksia. »Elämän diskurssin» voimat viittaavat metaforan ulkopuolelle, ei-kielelliseen, ja ne ovat »vaikuttavampia voimia» tulkinnassa. Symbolin merkityksen liisäarvo on »yhteiskunnallista diskurssia».

Metafora on symbolin kielellinen ja retorinen lähtökohta. Merkityksen laajentuminen, merkityksen lisäarvo, mahdollistuu vasta tulkinnan tuloksena, jolloin tulkinnassa on kaksi tasoa. Ensimmäisessä tasossa on kyse kielellisen merkityksen tunnistamisesta. Metafora saa aikaan sen, ettei lausuman kirjaimellinen tulkinta ole mahdollinen: merkityksenanto ei palaudukaan jäännöksettömästi kirjaimelliseen, vaan jotakin »jää yli». Symboli sisältää »vielä enemmän merkitystä». Ensimmäinen taso, primaarinen merkityksenannon taso on kuitenkin ainut tie merkityksen lisäarvolle.

Symbolin ei-semanttisuutta ja tästä johtuvaa eroa metaforaan Ricoeur kuvaa siten, että metafora tapahtuu olemassa olevan tiedon puitteisissa. Symboli taas on juurtunut »diskurssiin elämässä». Tällä Ricoeur tarkoittaa (1976, 59) symbolin syntyvän siellä, missä »pakko, voima ja muoto yhtyvät». Jotta symboli olisi reaalin ja vaikuttava, sen on kummuttava elävästä elämästä. Sen on edustettava joitakin elävän elämän todellisia virtauksia. Se, mikä pyrkii kieleen symbolissa mutta ei koskaan siirry täysin kieleen, on aina jotakin voimakasta, tehokasta, pakottavaa (Ricoeur 1976, 63).

* * *

Symbolin ja elävän metaforan läsnäolon myötä, metaforan toimiessa symbolisen tuottamisen retorisenä välineenä, kielenkäyttöön kytketty jotakin, joka, kokemuksellisen ja kielenkäytön poikkeuksellisuuden yhtyessä tulkinnassa, viittaa »merkityksen lisäarvoon». Poikkeuksellinen todellisuuden esittäminen ja siihen liittyvä »merkityksen lisäarvo» edellyttävät poikkeuksellista kerrontaa, poikkeuksellista kielen käyttöä.

Kirjassaan *Semiotics and the Philosophy of Language* (1984) Umberto Eco määrittelee symbolin käsitteen, sen, että esitettävä asia tulkitaan poikkeukselliseksi ja siihen liitetään »ylimääräisiä» merkityksiä, tällaisen poikkeuksellisen kielenkäytön näkökulmasta. Hän puhuu symbolista erityisenä »semanttis-pragmaattisena ilmiönä». Symboli »semanttis-pragmaattisena ilmiönä» edellyttää erityistä ilmaisun ja kertomisen tapaa, »symbolista muotoa». Symbolisen muodon tärkeimpiä tuntomerkkejä ovat: a) Vaikka symboli on aistihavaintoon perustuva objektiivinen kohde, sitä ei kuitenkaan en-

sisijaisesti tulkita aistihavainnon muodossa vaan nimenomaan sen laajemman ja yleisemmän merkityksen valossa, jota sen yhteydessä voidaan reflektoida (mt., 143). b) Symbolit ovat epäselviä ja moniäänisiä. Niillä on kyky resonoida samanaikaisesti monia merkityksiä. Symbolit ovat epämääräisiä, avoimia, kykenemättömiä ilmaisemaan mitään lopullista merkitystä ja lisäksi tyhjentyttämiä. Tästä syystä symbolin avulla ilmaistaan viime kädessä saavuttamatonta. Siksi symbolissa muodot eivät kerro itsestään, vaan ne viittaavat pikemminkin johonkin laajempaan merkitykseen (mt., 144). c) Symbolilla ei ole yhtä ainoaa oikeaa tulkintaa eikä myöskään auktorisoitua tulkitsijaa. Symboli jättää tulkitsijan pikemminkin kasvokain koodaamattoman kanssa. Siksi yhdellä ja samalla symbolilla voi olla monia merkityksiä. Vain se on tärkeää, että symboli todella merkitsee jotakin »ylimääräistä» tulkitsijalle. Valta on sillä, jolla on avain »oikeaan» tulkintaan tai vastaavasti sillä, jonka yhteisö tunnustaa tuon avaimen haltijaksi (mt., 152).

»Symbolisessa muodossa» symboli täytyy olla erityisellä tavalla tekstuaalisesti tuotettu: symboli »edellyttää erityistä semioottista strategiaa» (mt., 157). Tällaisen strategian ensimmäinen edellytys on Econ mukaan määrää, suhdetta ja tapaa koskevien sääntöjen rikkominen. »Symbolinen muoto» syntyy näiden loukkaamisista ja se edustaa yhtenä esimerkkinä tekstuaalista kietomista (textual implicature) (mt., 157). Jotta kyse olisi symbolisen muodon syntymisestä, tekstuaalinen kietominen edellyttää lauseen, sanan, jonkin kohteen tai toiminnan esittämistä siten, että totutun kertomuksen juonen tai diskursiivisten käytäntöjen, tunnustettujen retoristen sääntöjen ja tavanomaisten kielellisten käytäntöjen mukaan sillä ei pitäisi olla sitä merkitystä tai asemaa, jonka se tässä yhteydessä hankkii (mt., 158). Symbolisen muodon seurauksena tulkitsija tuntee »merkityksen lisäarvoa». Symbolissa on kyse jonkin äkillisestä ilmaantumisesta tavalla, joka häiritsee aikaisemman kertomuksen kulkua. Esimerkiksi keskustelumaksiimien loukkaamista voidaan käyttää tekstissä retorisesti. Muun muassa metafora voi loukata tällaisia maksimeja, koska sitä ei voi tulkita kirjaimellisesti (»ihminen on ihmiselle susi»). Tarkoituksena onkin sanoa jotakin muuta, sanoa enemmän.

Elävä metafora antiautoritaarisen karismaattisen auran retoriikkana

Metaforan luonnehdinta

Karisma onnistuneena todellisuuden poikkeuksellisenä esittämisenä ja edustamisena, jolloin siitä muodostuu joidenkin asioiden symboli, edellyttää poikkeuksellista kerrontaa ja kieltä: elävää metaforaa.

Mauno Koski (1992, 13–32) kuvaa metaforaa lisäkategorisoinnin käsitteen avulla. Hän esittää seuraavan esimerkin koiran viemisestä ulos:

Välitön kategorisointi	Lisäkategorisointi
»Koiraa pitäisi viedä ulos.»	»Vie tuo rotta ulos.»

Välittömän kategorisoinnin lausumassa annetaan lakonisesti ymmärtää »koiran olevan koiraa». Lausumaa »vie tuo rotta ulos» ei voi tulkita yhtä mutkattomasti, vaan tulkinta edellyttää lisäkategorisointia »koira, joka on ikään kuin rotta». Tässä tapauksessa »puhujan ilmaus ei ainakaan välttämättä vastaa kielenulkoista todellisuutta sinänsä vaan sitä, miten puhuja näkee tai tulkitsee tai haluaa kuulijan tulkitsevan kielenulkoisen ilmiön» (mt., 13. Kurs. KP). Lisäkategorisoinnin myötä toteutuva merkityssiirtymä pitää sisällään usein myös arvosiirtymän. Esimerkissä koiraa ei pidetä »pelkkänä koirana», eikä puhuta »meidän pikku Benistämme», vaan koiraa verrataan rottaan, ja me kaikkien kykenemme assosioimaan mielessämme erilaisia mielikuvia rotasta.

Koski esittää metaforan semanttisen kaavan seuraavasti (mt., 13–14):

X on ikään kuin Y, suhteessa Z.
 X = kuvattava
 Y = kuva ja
 Z = peruste

X ja Y edustavat metaforassa kielenulkoisia ilmiöitä (toimintoja, ominaisuuksia jne.). Tekstissä on Y:tä merkitsevä sana X:ään viittaamassa. Y:ssä on stereotyyppisiä piirteitä, joita puhuja väittää myös X:ssä olevan. Tavallisesti X ja Y kuuluvat eri käsitteentiiniin. Metaforan avulla yksi kokemuksen alue ymmärretään ja koetaan toisen, erilaisen kokemusalueen käsittein ja ehdoin. Metaforan tunnistaminen syntyy

lähde- ja kohdealueen yhtäaikaisesta aktivoitumisesta, eli metafora voi aktivoitua yhtä aikaa useita eri tietokehyksiä. Tekstin tulkinta on näiden kehysten sisältämän informaation kytke mistä toisiinsa.

Metaforan käyttäjän logiikka on tyyppiä: »Tiedän kyllä, ettei X ole Y, mutta sanon sitä kuitenkin Y:ksi, koska haluan antaa kuulijalle sen vaikutelman, että se jotenkin muistuttaa Y:tä.» (mt., 14). Metaforan teho riippuu siitä, pystyykö se aktivoimaan kuulijan mielessä erilaisia tiedon alueita ja tietokehyksiä. Jotta metafora toimisi, on puhujalla ja kuulijalla oltava tarpeeksi yhteistä tietoa ja kokemusta. Toisaalta metafora ei kuitenkaan tarjoa kuulijalle valmista, »oikeaa» tulkintaa vaan pikemminkin ohjaa kuulijan tekemään monia erilaisia päätelmiä. Yksiselitteisen tulkinnan mahdollisuuden puuttumisesta johtuva monimerkityksisyys, jota vielä ruokkii erilaisten tiedon alueiden yhdistäminen, kutsuu metaforassa esiin erilaisia *mielikuvia* ja joissakin tapauksissa jopa *poettisen efektin*.

Sanan korvaaminen synonyymilla ei tuota tällaista *metaforista vaikutusta*. Sama koskee niin sanottuja kuolleita metaforia. »Kun metaforia onnistaa, ne 'kuolevat' – toisin sanoen niistä tulee siinä määrin säännöllisen kieleme osa, että kokonaan lakkaamme ajattelemasta niitä metaforiksi.» (Hayakawa 1971, 131).²

Mihin eläviä metaforia sitten tarvitaan? Eugene F. Millerin (1979, 163) mukaan metaforan käyttö tarkoittaa sitä, että jonkin asian tai ilmiön halutaan merkitsevän enemmän kuin mitä pelkät sanat sinänsä antavat ymmärtää. Metaforalla tuodaan esiin ja keskustelun piiriin jotakin sellaista, jota ei voida välittömästi havaita ja suoraan luonnehtia, jotta se voitaisiin huomata ja siihen voitaisiin reagoida. *Metaforalla luodaan mielikuvia tästä »tuntemattomasta»*.

Metaforisten mielikuvien luomisessa näyttelevät keskeistä osaa poettisen kielenkäytön lisäksi metaforaan sisältyvät elävät jännitteet. Metafora luo ensin jännitteitä aktualisoimalla

² Perelman ja Olbrechts-Tyteca (1971, 405–410) haluavat mieluummin puhua »uinuvista metaforista» korostaakseen varsin helposti käytettävissä olevia kielellisiä mahdollisuuksia elyvyyttä uinuvien metaforien metaforisia merkityksiä.

sekä identtisyyden että eron esille tuotujen kahden idean välillä. Metafora ei kuitenkaan tyydy jännitteen tai ristiriidan esittämiseen, vaan se pyrkii olemaan myös »ratkaisu». Metafora pyrkii yhdistämään ja »sulauttamaan» luodun jännitteen. Jännitteiden »sulautumisen» tuloksena metafora saa merkityksensä. Metaforan ollessa toimiva sen »oikea» tulkinta, metaforan uskottavuus, on »ratkaisu» esille tuotuihin jännitteisiin ja ristiriitoihin.

Tulkintaprosessissa tulkitsija voi törmätä tällaisiin jännitteisiin metaforisten lausumien eri tasoilla:

- Jännite lausuman eri termien välillä.
- Jännite kirjaimellisen ja metaforisen tulkinnan välillä.
- Tulkitsijan metaforisesti luodussa referenssisää³ kokema jännite »olevan» ja »ei-olevan», olemassa olevan ja mahdollisen välillä.

Metaforisen jännitteen lähtökohta on siinä, että metaforassa on kyse kahden eri elämänalueelta lähtöisin olevan idean yhdistämisestä siten, että yhdistämisessä poiketaan tavallisesta, lainataan jotakin toiselta alueelta ja korvataan puuttuva lainatulla. Ricoeurin mukaan elävään metaforaan sisältyvän jännitteen syntyemisessä osansa on epätavallisella nimeämisellä, väittämällä todellisuudesta jotakin poikkeuksellista ja fiktion mahdollisuudella kuvata maailmaa jostakin uudesta näkökulmasta.

Tarkasteltaessa metaforaa sanana metafora tarkoittaa epätavallisen nimen antamista jollekin tai tavanomaisen nimen käyttöä epäsovinnaisessa yhteydessä. Väitemetaforassa koko väite muodostaa metaforan.⁴ Väitemetaforassa huomio kiinnittyy kuitenkin ensin johonkin erityiseen sanaan, jonka läsnäolo luo perustan väitteen tulkitsemiseksi metaforiseksi. Eläväsä sanametaforassa metafora on »poikkeama», joka vaikuttaa kuvattavan merkitykseen. Väitemetaforassa on kyse väittämisestä, epätavallisten ominaisuuksien antamisesta nimenomaan keskustelun lausetasolla (Ricoeur 1986, 44).

Ajatellaan esimerkiksi lausetta »budjettiyön myöhäisinä tunteina valtiovarainministeri Viinanen oli vihainen kuin tiikeri sisäministeri Pekkariselle». Lauseen metaforisuudessa ei ole kyse pelkästä nimen antamisesta, vaikka tulkinta lähteekin liikkeelle poikkeuksellisista sanoista, vaan luonnehdinnasta, johon tarvitaan koko lause. Lauseessa yhdistetään sekä kaksi ideaa että kaksi sanaa: toinen sana, joka voidaan tulkita ei-metaforisesti (»Viinanen»), ja toinen, joka vastaa luonnehdinnasta ja joka tulkitaan metaforisesti (»tiikeri»). Metaforisesti tulkittuna lauseessa esitetään toinen idea (»Viinanen oli vihainen») toisen, iskevemmän idean avulla (esimerkiksi »tiikeri on vahva, voimakas, pelottava, raivoisa ja ärjyvä»). Iskevämpi idea ei ole tosiasiavainanto vaan nimenomaan idea. Samankaltaisuus tarkoittaa väitemetaforassa ideoiden välistä suhdetta, jolloin kyse ei ole pelkästä nimeämisestä vaan nimenomaan asioiden arvottamisesta ja arvoitettujen *ideoiden arvioinnista* (Ricoeur 1986, 57–58).

Epätavallinen nimeäminen tekee luodusta referenssistä väistämättä uuden, tulkintaa askarruttavan ongelman. Väitemetaforassa ei tavoitellakaan tuttua referenssiä, tuttua tapaa kuvata tuttua todellisuutta vaan jotakin »uutta», jotakin, joka ei vielä ole tavanomainen mutta joka on kuitenkin mahdollinen. Ensimmäisen tunnetun merkityksen rinnalle [primaarinen merkityksenanto: se, minkä lause toteaa (»states»)] aukeaa »toinen merkitys» [sekundaarinen merkityksenanto: se, mitä lause ehdottaa (»suggests»)] (Ricoeur 1986, 217). Tämä »toinen merkitys» syntyy viittaamisesta referenssiin, jota ei voida suoraan luonnehtia. Tästä avautuu *jännite olemassa olevan ja mahdollisen välille*. »Oleminen kuin» ilmaisee sekä »olemista» että »ei-olemista».

Metafora on esimerkki kielellisestä strategiasta, joka ehdottaa jotakin muuta kuin mitä pelkästään todetaan. Lauseen kirjaimellinen »looginen absurdus», yhdistettyjen asioiden kirjaimellinen yhteensopimattomuus, pakottaa siirtymään tulkinnassa toiseen merkityksenantoon. Tuloksena on metaforisen väitteen tulkinta innovaationa. Tällöin sanojen figuratiiviset merkitykset ovat kontekstuaalisia ja innovaation arvon päättää viime kädessä tulkitsija (Ricoeur 1986, 90–98).

³ Referenssissä kieltä tarkastellaan »todellisuudesta sanottuna». Referenssin tällaisesta määrittelystä ks. Ogden ja Richards 1938, 10–11.

⁴ Sana- ja väitemetaforan välinen raja lienee loppujen lopuksi hyvin suhteellinen.

Elävän metaforan poeettisuus

Väitemetaforassa ei ole enää kyse kuvaannollisesta kielen käytöstä sanojen metaforisena käyttönä (metaforasta »kielen muotona») eikä sanametaforan merkityksestä (the sense of metaphor) uuden semanttisen osuvan luonnehdinnan tuottamisena vaan *metaforisen väitteen synnyttämän referenssin vallasta kuvata maailmaa uudesta, ei tavanomaisesta ja yllättävästä näkökulmasta*. Ricoeur laajentaa metaforan viime vaiheessa diskurssin strategiaksi, joka pyrkii – hyödyntämällä sanojen merkityksiä tuottavaa vaikutusta – kehittämään fiktiivisen todellisuutta luovaa vaikutusta fiktiivisen tarkoituksessa koettua eroa ja jännitettä olevan ja ei-olevan, olemassa olevan ja mahdollisen välillä. Elävän metaforan ei-oleva, joka on kuitenkin mahdollinen, tulee tulkinnan kohteeksi. Tällöin tunnettu ja tuntematon välittyvät ja yhteys semanttiseen tunnetuksi esitettyyn merkitykseen säilyy täydellistyen uusilla merkityksillä.

Ricoeur pyrkii metaforan käsitteessään yhdistämään retoriikan ja poetiikan keskeiset tavoitteet. Retoriikka on taivuttelevaa kielenkäyttöä, jonka tavoitteena on mahdollinen (»nähdä jonakin», »seeing as»). Poeettisen diskurssin tavoite on puolestaan vaikuttaminen tunteisiin (»feeling as»). Elävä metafora on sekä näkemisen että tuntemisen tulos. Metaforalla on yksi rakenne mutta kaksi funktiota: taivuttelu ja tunne.

Semanttisessa merkityksessä asiat pyritään nimeämään sellaisina kuin ne ovat; poeettisessa merkityksessä tärkeintä on lisä kategorisoinnille rakentava arviointi. Luodulle poeettiselle referenssille ei ole yhtä oikeaa tulkintaa, sillä kyse on monia mielikuvia synnyttävistä lausumista. Poeettisen kielen käyttö näyttelee mielikuvien synnyttämisessä aivan erityistä roolia. Ricoeur siteeraa tässä yhteydessä Wittgensteinia, jonka mukaan poeettisessa kielessä on kyse kielipelistä, jossa sanojen tarkoituksena on herättää nimenomaan *mielikuvia* (Ricoeur 1986, 210).

Poeettisella kielen käytöllä on elävän metaforisen referenssin synnyttämisessä tärkeä rooli. Ensinnäkin poeettisuus järkyttää kirjaimellista, luonnollista, itsestään selvää ajatusta ja tekee tätä kautta kirjaimellisen tulkinnan mahdottomaksi. Kirjaimellisen tulkinnan osoit-

tautuminen mahdottomaksi viittaa jo siihen, että väitteessä täytyy olla kysymys jostakin »enemmästä». Kirjaimellisen tulkinnan järkyttäminen on ehtona »toisen tason» tulkinnan mahdollistamiseksi. »Toisen tason» tulkinnan tuloksena syntyy vasta varsinainen poeettinen referenssi.

Kytettäessä metaforaan poeettisuus elävä metafora voidaan nähdä retoriikaksi, jossa diskurssi vapauttaa fiktion vallan kuvata maailmaa uudesta näkökulmasta. Ricoeurin mielestä metafora kietoutuu tällaisessa diskurssissa verbiin »olla» kahdella keskenään jännitteisellä tavalla. Metaforinen väite »on» merkitsee samalla sekä »ei ole» että »on kuin». Kahden normaalisti vieraan asian samankaltaisuus on enemmän konstruoitua kuin reaalisesti nähtyä. Metafora paljastaa samankaltaisuuden loogisen rakenteen, koska samanlaisuus (»on kuin») ymmärretään (»on») erosta ja ristiriidasta (»ei ole») huolimatta. Ricoeur päätyykin väittämään, ettei metaforisen poeettisen väitteen tavoittelema totuus voi tarkoittaa samaa kuin »mikä on», mutta toisaalta, kaikesta huolimatta, se voi olla hyvinkin oikeaan osuva moniulotteinen kuvaus. Toteamuksen »jo viisikymppisenä hän oli täysi vihannes» totuudellisuutta ei voida ottaa kirjaimellisesti, mutta siitä huolimatta luonnehdinta voi olla monessa suhteessa hyvinkin osuva.

»Nähdä jonakin» ja »on kuin» edellyttävät kuvittelua, mielikuvitusta. *Jonakin näkeminen ja samankaltaisuuden tunnistaminen erilaisessa ovat osaksi ajateltua (verbaalinen elementti) ja osaksi koettua (ei-verbaalinen elementti): niissä yhdistyvät kielen mielikuvia synnyttävä vaikutus, diskursiivisesti tuotettu referenssi ja tulkitsijan oma kokemus* (Ricoeur 1986, 212–213). Tästä näkökulmasta tarkasteltuna poeettisen referenssin voi väittää tekevän tulkitsijasta subjektin: tunnistaminen on tulkitsijan aktiivinen prosessi, johon liittyy myös löytämisen iloa. Poeettisuuden vaikutus ei välttämättä jää kuitenkaan pelkästään tulkinnan tasolle. Poeettinen kielen käyttö ja sen »tunnistaminen» synnyttävät ensin mielikuvan. Sitten poeettisesti luodusta mielikuvasta voi syntyä »uusi oleminen» kieleen. »Uusi oleminen» kielessä on toisaalta ilmaisun ja toisaalta oman olemisemme tulosta. Poeettisesta mielikuvasta voi muodostua psyykkisen aktiviteetin lähde; »uusi olemi-

nen» kielessä saattaa muodostua lähtökohdaksi »olemisen muutokselle».

Lopuksi: rutiinistunut ja elävä retoriikka politiikassa

Antiautoritaarisen karismaattisen politiikan mielenä on kamppailu »uudesta». Karismaattinen politiikka edellyttää toteutuakseen jonkinlaista kriisitilannetta, jossa kyseenalaistetaan perinteistä, normaalia ja totuttua. Karisman auktoriteettia synnytetään tällaisessa poikkeuksellisessa tilanteessa *vetoamalla* karismaattisen henkilön tai liikkeen poikkeuksellisiin kykyihin ratkaista kriisi. Antiautoritaarisen karisman aura (imago) syntyy karismaattisen vetoamisen erityisluonteesta. Karismaattinen retoriikka on »irrationaalista» ja »vallankumouksellista»: irrationaalista sääntöjen vastaisuudessaan ja vallankumouksellista menneisyyden hylkäämisensä.

»Uuden» välttämättömyys luo pohjan karismaattisen vetoamisen syntymiselle karisman ainakin hetkellisesti johtaessa toimiin, liikkeisiin ja tapahtumiin, jotka ovat poikkeuksellisia, rutiineista ja arkipäiväisen elämän piiristä poikkeavia. Karisma rikkoo arkisen rutiinin ja on vallankumouksellinen ja irrationaalinen liityessään ristiriitaan olemassa olevan itsestään selvän perityn järjestyksen kanssa.

Antiautoritaarinen karisma ilmaisee karismaattisuutensa hyödyntämällä retoriikassaan elävää metaforaa. Karismaattisuuden ilmaiseminen tarkoittaa sitä, että johtajakandidaatin tai karismaattisen poliittisen liikkeen esittämä poikkeuksellinen vetoamus ja poikkeuksellisen vetoamisen myötä esittäjä itsekin ovat kiehtovassa mielessä »vallankumouksellinen» ja »irrationaalinen» poliittinen voima. Elävä metafora on monestakin syystä sopiva keino sekä todellisuuden poikkeukselliseen esittämiseen ja representointiin että poikkeuksellisen vetoamisen ja taivuttelun retoriseksi välineeksi.

Metafora on klassinen esimerkki mielikuvia hyödyntävästä ilmaisusta, jota ei voida ymmärtää kirjaimellisesti. Epätavallinen nimeäminen ja siitä johtuva tarve turvautua lisä kategorisointiin tekee metaforisesta ilmaisusta väistämättä uuden, tulkintaa askarruttavan ongelman. Epätavallisella nimeämisellä, väittämällä todellisuudesta jostakin poikkeuksellista poikkeuksel-

lisella tavalla ja fiktion mahdollisuudella kuvata maailmaa jostakin uudesta näkökulmasta halutaan järkyttää kirjaimellista, luonnollista ja itsestään selvää tulkintaa ja tehdä tätä kautta kirjaimellinen rutiinistunut tulkinta mahdottomaksi. Tavanomaisen tulkinnan osoittautuminen mahdottomaksi viittaa siihen, että ilmaisussa ja karisman ollessa kyseessä, todellisuuden representoinnissa, on kysymys jostakin enemmästä. Elävässä metaforassa ei tavoitellakaan tuttua tapaa kuvata tuttua todellisuutta vaan jostakin »uutta», jotakin, joka ei vielä ole tavanomainen mutta joka on kuitenkin mahdollinen. Elävän metaforan tavoittelema totuus ei voikaan tarkoittaa samaa kuin »mikä on», vaan sillä halutaan kuvata todellisuutta jostakin uudesta näkökulmasta. Elävä metafora avaa *jännitteiden olemassa olevan ja mahdollisen välille*. Näin elävä metafora »ruumiillistaa» karisman keskeistä ideaa: karisman ristiriitaa suhteessa arkipäiväiseen ja rutiiniin.

Karisman tavoitteena on »uuden» luominen. Elävän metaforan käytöllä pyritäänkin siihen, että jonkin asian, ilmiön, henkilön tai liikkeen halutaan merkitsevän enemmän kuin mitä pelkät sanat sinänsä antavat ymmärtää. Metaforalla tuodaan keskustelun piiriin jostakin sellaista »uutta», jota ei voida suoraan luonnehtia. Metaforalla luodaan *mielikuvia* tästä »tuntemattomasta». Karisman karismaattisuus eli karismaattisuuden imago edellyttääkin mielikuvia jostakin henkilöstä tai liikkeestä lupauksena jostakin »uudesta», »paremmasta» tai ratkaisusta ongelmiin, joihin olemassa olevat voimat ja tavat toimia eivät näytä löytävän riittäviä keinoja.

Elävä metafora ei kuitenkaan tarjoa kuulijalle mitään lopullista tai »oikeaa» tulkintaa. Mielikuvat pikemminkin antavat vapauden tehdä monia erilaisia päätelmiä. Yksiselitteisen tulkinnan mahdollisuuden puuttumisesta johtuva monimerkityksisyys mahdollistaa sen, että tulkitsijat voivat elävän metaforan ja tätä kautta myös karisman yhteydessä liittää näihin omia kokemuksiaan, toiveitaan ja halujaan. Jonakin näkeminen, samankaltaisuuden tunnistaminen erilaisessa ja esitetyn vetoamisen karismaattisuuden hyväksyminen ovat osaksi ajateltua ja osaksi koettua. Niissä yhdistyvät kielen mielikuvia synnyttävä vaikutus, diskursiivisesti tuotettu uusi kuvaus ja tulkinta todellisuudesta ja

tulkitsijan oma kokemus. Tässä leikkauspisteessä kohtaavat elävän metaforan ja karisman retorisuus, yhteiskunnallisuus, poliittisuus ja antiautoritaarisen karisman demokraattisuus. Karisman vetoomuksen teho, sen hyväksyminen, riippuu viime kädessä vetoomuksen kohteiden hyväksynnästä. Esittämisessä ja toiminnassa elävän metaforan »kielellistämä» antiautoritaarinen karisma joutuu katselija–kuuntelijan esteettisen arvioinnin kohteeksi.

* * *

Karisman metaforisuus kiehtoo mielikuvitusta ja tekee siitä jännittävän. Karismaattisen retoriikan aura syntyy sen vastakohtasta arkiseen ja rutiiniin. Elävä metafora arjen hetkellisen voittamisen kielellisenä strategiana kyseenalaistaa entisiä uskomuksia ja laittaa mielikuvituksen liikkeelle. Rutinoituminen puolestaan merkitsee mielikuvituksen vallan kuoleutumista.

Puhe ideologioiden ehtymisestä ja kuolemata voidaan edellä kuvatusta näkökulmasta tulkita elävien metaforien puuttumiseksi poliittisesta keskustelusta. Toisaalta voidaan tietysti kysyä, ovatko ideologiat yleensä tarpeellisia ja hyödyllisiä. Onko niistä enemmän haittaa kuin hyötyä? Kyse on kenties politiikkaa yleisemminkin luonnehtivasta sisäisestä jännitteestä ja liikkeestä: liikkeestä vaakakupista toiseen. Toisaalta politiikassa toivotaan kansalaisten ja asiantuntijoiden asiantuntemusta, järkevää, harkintaan perustuvaa intohimotonta keskustelua ja päätöksentekoa sekä valmiutta sopia asioista ja tehdä kompromisseja. Toisaalta kuitenkin valitetaan, ettei politiikassa tapahdu mitään mielenkiintoista ja että siitä on tullut virkamiesmäistä toimintaa, josta puuttuvat ideologiat, aatteet, intohimot ja laajemmat yhteiskunnalliset tavoitteet. Väitetään, että nimenomaan politiikan harmaudesta johtuen siitä ei ole kovinkaan moni aidosti kiinnostunut.

Harmaa arki ei koskaan tyydytä kaikkia, ja jos Bretónia on uskominen, niin elämä itse, tarve hankkia arjen rutiinit voittavia kokemuksia ja tarve kokea voimakkaita tunteita pitävät huolen siitä, että elävät metaforat kiehtovat meitä kaikkia. Tulevaisuudessa poliittista kamppailua saatetaan käydä yksilökeskeisyyteen, pluralismiin ja myönteiseen relativismiin perustuvan ideologiavihamielisen rationaalisuutta korostavan »ironisen liberalismiin» (Richard Rortyan

käyttämä termi) ja ideologiapainotteisten uusmyyttisten ajattelutapojen välillä. Yhden kansainvälisesti ajankohtaisen esimerkin yllättävän suosion saaneesta uusmyyttisestä ajattelutavasta tarjoavat uudet »äärioikeistolaiset» liikkeet.

Eritellessään Adolf Hitlerin *Mein Kampf* -teoksen suosion syitä Kenneth Burke kiinnitti huomiota muun muassa seksuaalisuuteen ja sairauteen viittaavan symboliikan merkitykseen Hitlerin retoriikassa. Burke kuvaa tällaista symboliikkaa Hitlerin retoriikassa seuraavaan tapaan: Kansallissosialismi oli liikkeenä ja retoriikassaan hyvin *maskuliininen*. Tämä näkyi Burken tulkinnan mukaan esimerkiksi Hitlerin suhteessa joukkoihin ja massoihin, sillä nämä leimautuivat Hitlerin retoriikassa feminiinisesti. Burke (1957, 170) kiteyttää Hitlerin hyödyntämän retoriikan seuraavasti: »The masses are 'feminine'. As such, they desire to be led by a dominating male. This male, as orator, woos them – and, when he has won them, he commands them.» Sen sijaan, jos »kilpaileva mies» voittaisi, Hitlerin tapauksessa »kansainvälinen juutalainen», siinä olisi kyse »viettelemisestä» petollisin keinoin. »Viettelijä» käyttää häikäilemättä hyväksi ja pahimmassa tapauksessa »saastuttaa», tartuttaa sukupuolitaudin. »Saastuttamisen» myötä seksuaalisen symboliikan rinnalle tuodaan sairauksiin viittaavat assosiaatiot: syfilis, prostituutio, insesti, veren myrkytyminen ja tartunnan saaminen. (Tänä päivänä tietysti erityisesti Aids). Kanssakäyminen »kansainvälisen juutalaisuuden» kanssa voi johtaa myös henkisen tartunnan saamiseen, kuten Hitlerin taitavat assosiaatiot antavat ymmärtää: »juutalaisten aatteiden saastuttava vaikutus, kuten esimerkiksi demokratian».

Uuden äärioikeiston retoriikassa juutalaisen paikan valtaa tavallisesti maahanmuuttanut ei-valkoinen ulkomaalainen. Lehtihaastattelussa suomalainen skinhead-nuori perusteli käsitystään miksi hän ei halua ulkomaalaisia Suomeen seuraavasti: »nämähän vievät *meidän* *naisemme*» (Räsänen 1991, 58). Eräässä toisessa yhteydessä tunnettu suomalainen militantti äärioikeistolainen (Parland 1993, 143–145) kuvaa, operoiden symbolisella vastakohtaisuudella puhtauden ja likaisuuden välillä ja hyödyntämällä kielen ja metaforisten ilmaisujen mielikuvia luovaa vaikutusta, samaa asiaa seuraavasti: »Melkein kaikki meidän *tummista* pakolai-

sistamme ovat miehiä, jotka tekevät parhaansa 'iskeäkseen' lemmentuokkain suomalaisnaisia. Sitten he parittelevat, syntyy sekarotuisia lapsia ... Lasten varttuessa isoiksi he pitävät itseään suomalaisina vaikka ovat etnisesti ikuisesti meidän valkoisten suomalaisten silmissä ulkomaalaisia ... Mikäli he iskevät itselleen naisia Suomessa, saavat he viedä heidät mennessään. Olisipa hauska nähdä miten niin pakolais- ym. ulkomaalaismielinen suomalaisnainen viihtyisi Kurdistanissa tai vaikkapa Somaliassa köyhyydessä ja B-luokan asemassa, sillä primitiivisissä maissa ei naisella ole minäkäänlaista arvoa.» (Kurs. KP; huom. esimerkkinä omistustaistelusta implisiittinen halu rangaista naisia, jotka seurustelevat ulkomaalaisten kanssa.)

Burken mukaan Hitlerin retoriikan teho perustui osaltaan siihen, että hän osasi yhdistellä eri elämänalueita kuvaavia ideoita samaan tapaan kuin runoilija yhdistelee mielikuvia. Äärioikeistolainen retoriikka on leimannut kautta sen historian taipumus yhdistellä sellaisia elämänalueita, jotka »rationaalistunut poliittinen normaalidiskurssi» pitää tavallisesti erillään toisistaan, ja pyrkimys rikkoa tällaisella retoriikalla rutiinistuneen »normaalidiskurssin» rajoja. Edellä esitetty sukupuolikäyttäytymistä koskeva esimerkki paljastaa jännitteen kahden diskurssistrategian välillä. Toisen strategian mukaan seurustelu on jokaisen oma yksityinen asia, joka ei kuulu yhteisten asioiden piiriin ja josta ei sen vuoksi pitäisi yleensä keskustella yhteisellä poliittisella areenalla. Äärioikeistolainen diskurssistrategia sen sijaan pyrkii tietoisesti nostamaan julkiseen keskusteluun ja poliittisesti hyödyntämään seksuaalista kanssakäymistä kahden ryhmän välillä: tummat ulkomaalaiset miehet ja suomalaisnaiset. Tämän strategian mukaan kyse ei ole pelkästään yksityisasiasta vaan koko kansakuntaa (Suomi ja suomalaiset) ja valkoista rotua koskevasta yhteisestä asiasta. Yhdistämällä kaksi aluetta, ulkomaalaisten maahanmuuton ja sukupuolikäyttäytymisen, äärioikeistolainen retoriikka pyrkii sitomaan (erityisesti suomalaisten miesten) aktiivisen kuvittelun piiriin muun muassa seuraavat asiat: suomalaisten ja maahan saapuneiden ulkomaalaisten välillä käydään omistustaistelua, joka koskee myös suomalaisia naisia; ulkomaalaiset vievät naisemme; tummat ulko-

maalaiset miehet käyttävät tietoisesti hyväksi hyväuskoisia valkoisia suomalaisia naisia; pahimmassa tapauksessa tummat ulkomaalaiset miehet tuovat mukanaan rikollisuutta, huumeita ja tauteja, joista pahin on tietysti Aids. Suomen kansan kannalta kaikella tällä tulee olemaan kohtalokkaat seuraukset, sillä tuloksena on sekarotuinen kansa. Äärioikeiston oheisen retoriikan tarkoitus on suunnata »ulkomaalaiskysymys» siten, että jokaisesta ei-valkoisesta muodostuisi seuraavankaltainen symboli: tarkoitus on, että jokainen ei-valkoinen edustaisi (symboloisi) suomalaisten aktiivisessa mielikuvituksessa nimenomaan yleistä uhkaa (käyttävät hyväksi suomalaisia naisia, tuovat mukanaan rikollisuutta ja tauteja jne.), eikä esimerkiksi siten, että maahanmuuttajia käsiteltäisiin yksilöinä, ei puhuttaisi olosuhteista, joista he ovat lähtöisin, kansainvälisestä oikeudenmukaisuudesta tai monikulttuurisesta yhteiskunnasta.

Hyödyntämällä sukupuolikäyttäytymiseen liittyvää symboliikkaa äärioikeiston retoriikka pyrkii rikkomään ja hämärtämään yksilön ja poliittisen julkisen alueen välisen rajan. Seksuaalista symboliikkaa hyödyntävä yleistämisen retoriikka on erityisen tehokasta, koska siinä toimitaan enemmän mielikuvien kuin varsinaisten havaintojen varassa. Tarkoitus on nimenomaan luoda ja vahvistaa mielikuvia olemassa olevien ennakkoluulojen pohjalta. Mielikuvien käyttökelpoisuus ja tehokkuus perustuvat siihen, että voimme luoda mielessämme kuvia, joita emme voi konkreettisesti nähdä: mielikuvat viittaavat ilmiöihin ja tapahtumiin, jotka eivät voi perustua kauttaaltaan havaintoihin. Tällaisten mielikuvallisten viittaussuhteiden uskottavuutta vahvistavat seksuaalisuuden ympärille kietoutuneet vahvat uskomustraditiot. Tällaiset mielikuvat ovat sekä kulttuurisesti määrittäviä että kulttuurisesti periytyviä.

LÄHTEET

- Beetham, David (1991): *The Legitimation of Power*. Macmillan, London.
- Burke, Kenneth (1957): The Rhetoric of Hitler's »Battle». Teoksessa Kenneth Burke, *The Philosophy of Literary Form: Studies in Symbolic Action*. Vintage Books, New York. s. 164–189.
- Eco, Umberto (1984): *Semiotics and the Philosophy of Language*. Macmillan, Hongkong.
- Hayakawa, S.I. (1971): *Ajattelun ja toiminnan kieli*. Otava, Helsinki.

- Koski, Mauno (1992): Erilaisia metaforia. Teoksessa Lauri Harvilahti, Jyrki Kalliokoski, Urpo Nikanne, Tiina Onikki (toim.), *Metafora: Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. Suomen Kirjallisuuden Seura, Tampere. s. 13–32.
- Miller, Eugene F. (1979): Metaphor and Political Knowledge. *The American Political Science Review* 73:1, s. 155–170.
- Ogden, C.K. and I.A. Richards (1938): *The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism*. Harcourt, Brace and Company, New York.
- Palonen, Kari (1993): Introduction. Teoksessa Kari Palonen and Tuija Parvikko (eds), *Reading the Political: Exploring the Margins of Politics*. The Finnish Political Science Association, Helsinki. s. 6–16.
- Parland, Mark (1993): *Toisinajattelija*. Omakustanne.
- Perelman, Chaim and Luce Olbrechts-Tyteca (1971): *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. University of Indiana Press, Notre Dame.
- Pekonen, Kyösti (1990): Karismaattinen politiikka demokration demokratisoitumisena? *Politiikka* 32:3, s. 157–166.
- Pekonen, Kyösti (1991a): *Symbolinen modernissa politiikassa*. Jyväskylän yliopisto, Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja N:o 25.
- Pekonen, Kyösti (1991b): Symbolinen politiikassa. *Politiikka* 33:3–4, s. 175–182.
- Ricoeur, Paul (1976): *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning*. Texas Christian University Press, Forth Worth Texas.
- Ricoeur, Paul (1986): *The Rule of Metaphor: Multi-disciplinary Studies of the Creation of Meaning in Language*. Routledge & Kegan Paul, London.
- Rorty, Richard (1989): *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge University Press, New York.
- Räsänen, Tiina (1991): Itsenäisen Suomen toivot: Skinheadit. *Suomen Kuvalehti* 17.9.1991.
- Weber, Max (1964): *The Theory of Social and Economic Organization*. The Free Press, New York.